

Kenyeres Zoltán

Szentendrén Vas Istvánról

„Majd téged is kiadnak bőrkötésben, / Ha már szétporladt klasszikus leszel. / Idéznek akkor mindenféleképpen, / Talán belőled is vizsgázni kell." - írta Vas István a *Ballada a halhatatlanságról* című versében Radnóti Miklósnak címezve. Azóta Radnóti klasszikus lett, és vizsgázni is kell belőle, a *Ballada* íróját viszont úgyszólván elfelejtették, többnyire üres tekintettel néznek rám kedves egyetemista hallgatóim, amikor nevét mondom egyik másik előadásomon.

Most itt az alkalom, hogy emlékezzünk rá. És éppen itt, Szentendrén. Az Irodalomtörténeti Társaság méltó és illő helyet talált a mai emlékezésre. Ide szívesen eljött volna, sőt, talán itt is van. Két város-szerelme volt: Budapest és Szentendre. Ennek a két városnak kellene, hogy díszpolgára legyen. Ma száz éve született. Régen? Édesanyám most lépett századik életévébe, egyik kedves barátom édesanyja százhárom éves, nemrég kaptunk egy szomorú gyászjelentést, hogy egy másik kedves barátunk nagymamája száznyolc éves korában elhunyt. Vas István még élhetne. Pista (így szólítottuk, akik ismertük) itt ülhetne közöttünk. Kicsit meghatódna, de szabadkoznék, fanyar mosollyal pontosítgatná szavainkat, átigazítgatná, amit mondunk, visszavonna belőlük jelzőket, túlzó szavakat, önmagát is örökösen kiigazító stílusában. Mert szeretett úgy fogalmazni, hogy a mellékmondatok nem kiegészítik, hanem ellentétezik a főmondat amúgy is bizonytalankodó állításait. „Pista (Örley István) szerette a háborút. Nem, ez így félrevezető – megint csak helyre kell igazítanom magamat. Utálta a katonaságot. Mégis […] elvégezte a Ludovikát, és végül tényleges főhadnagyként szerelt le. Azaz megint helyre kell igazítanom magamat: nem, nem leszerelt, hanem […]"

Szerb Antal, amikor első verseit olvasta, azt mondta, ígéretes tehetség, még kiváló prózaíró lehet belőle. És csakugyan nagyszerű prózaíró lett, s nem szeretném, ha ünneprontásnak hangzanék, még talán jobb, mint költő. De azért az olyan érzékenyfülű, nagy irodalmárnak, mint Szerb

Antal illett volna in statu nascendi felismernie Vas vershangjának egyéni jellegzetességeit. Mert versei már első kialakulások idején elmozdulást jelentettek a Nyugat költészetének átlaghangjától. A harmadik nemze-dék egyik oldalán Weöres Sándor állt avval, hogy a keleti filozófiák anti-individualizmusát lefordította a lírai Én ezer szerepjátékára, a természet és a világmindenség ezer színére, a versformák ezer árnyalatára. A többiek, remek, nagy költők, Radnóti, Jékely, Kálnoky, Zelk, Rónay stb. a vers-személyiség nyugatos felfogásának útján haladtak tovább, de Vas István kilépett közülük, és mintegy a Weöresével ellen-tétes irányban indult el. Weöresnél a versformáló Én háttérbe szorult a versteremtés folyamatának spiritualizmusával szemben, Vas az Én mindenható szerepét hirdette.

*

(Az Egy) 1970-ben megjelent kétkötetes összegyűjtött verseinek azt a címet adta: *Mit akar ez az egy ember?* Első olvasásra, – hogy úgy mond-jam nem líratörténész, hanem ideológus kedvünkben – ezt a címet úgy értelmezhetjük, mint az európai liberális individualizmus hitvallását. A vers, amely a két kötet címét adja, meg is magyarázza ezt: „Babilon és Ninive, / Eltűnik a semmibe, / S megmarad, ami biztos. // Mindig ez az egy ember!" Az évszám a címadó vers alatt: 1963.

Ennek a pár vers-szónak az értelmezéséhez elmesélek egy távoli történetet. Vas Istvánhoz csak annyi köze van, hogy ő mesélte Domokos Mátyásnak, én pedig Domokos Matyitól hallottam, Tehát nekem Domokos mesélte a hajdani Szépirodalmi Könyvkiadóban, valamikor a 60–70-es évek fordulóján avval, hogy ő Vas Istvántól hallotta. Hogy Vas honnan vette, nem tudom, talán Churchill emlékirataiban olvasta, nem biztos, negyven éve nem néztem utána. Elfogadtam, mert világszemléletem sze-rint igaznak tartottam és tartom ma is, pontosabban fogalmazva, szeret-ném, ha igaz lett volna. A történet a következő. 1940-ben vagyunk. A német hadsereg már lerohanta Lengyelországot, elfoglalta Franciaország-ot, a Wermacht egységei a La Manche csatorna partján állomásoztak. Várták, hogy a Hamburg környéki dokkokból elegendő számú hajó ke-rüljön ki, és elkezdhessék a partraszállást. Ez volt az az idő, amikor még sem az Egyesült Államok, sem a Szovjetunió nem lépett be a háborúba, Németországgal csak Anglia dacolt. Bombázták Londont nappal, bom-bázták éjjel. Aztán kitalálták, hogy gazdaságilag fogják térdre kényesz-eríteni a briteket. Tönkre teszik őket. Elkezdtek hamis fontokat gyártani – teszem hozzá – német pontossággal és körültekintő alapossággal. A bombázógépek London és a nagyvárosok fölött kioldották a rakományt. Aznap így szólalt meg a BBC: Ladies and Gentlemen, hölgyeim és uraim,

a mai napon ellenséges repülőgépek hamis pénzt szórtak le területeink fölött. Kérjük, aki ilyet talál, haladéktalanul szolgáltassa be.

Snitt. 1945. A szövetségesek elfoglalják Németországot, kezükbe kerülnek a titkos levéltárak is. Kiderül, a németek pontos feljegyzéseket készítettek a pénzhamisításról, precízen felírták darabszámot, feljegyezték a sorozatszámokat. Az angolok összehasonlították az adatokat a lakosság által annak idején beszolgáltatott bankjegyekkel. Annyi volt a különbség, amennyi folyókba, mocsarakba hullott. Abban a közel ötvenmilliós országban egyetlen ember sem akadt, aki az ellenség által gyártott pénzzel fizetett volna.

Én teszem hozzá a történethez: így működik a liberális individualizmus. A liberális individualizmus, amire az angol iskolarendszer kétháromszáz éve nevelte az embereket. Az „Egy ember" nem mellőzhető, semmi ellenvetést és semmi kifogást nem engedélyező felelősségére. De nem elvont felelősségre, az emberiség üdvéért, az igazság érvénysüléséért, a jobb jövőért, hanem konkrét felelősségre, mindig arra, amit éppen abban a pillanatban tesz és cselekszik. Ebben az összefüggésben került az értékrend csúcsára az „Egy ember" abszolút tisztelete. Az „Egy ember" mindenek fölött álló értéke. Az „Egy ember", aki önmagában való és más. Mindegyik „Egy ember" más és szuverén. És ötvenmillió más „Egy ember" képes – abszolút egyéni felelősségét tudva és átérezve – feladatmegoldó, és abban az adott feladatban homogén közösséget alkotni. Ahol a történelem során az individuum nem becsület kérdése volt, ha-nem szitokszó, ahol mindig csak nemzetről, hazáról, osztályról, közösségről, kollektívumról papoltak, ott mindig önző elemeire hullott a társadalom, és mindig csak katasztrófák és vereségek következtek be.

Egyszer elmeséltem ezt a Vas Istvántól eredő történetet ideológus kiegészítésemmel tanáromnak, Király Istvánnak, akit nagyon szerettem, és akire ma is nagy tisztelettel gondolok. A népről, nemzetről, népi írókról, Max Weberről, a hivatásetikáról beszélgettünk. Elmeséltem a történetet. Király megdöbbent, aztán csak annyit mondott: nagyszerű demagógia.

*

(Szerelem és halál) Az „Egy ember", az individuum persze nemcsak ilyen ideológiai, politikai jelentésekkel van tele, amelyek Karl Popper falszifikáció elmélete szerint nem a tudomány, hanem a hit körébe tartoznak. Az individuum körében olyan életkérdések is fölmerülnek, amelyek nem írhatók le politikai–gazdasági–társadalomtudományi fogalmakkal, mert nem is politikai–gazdasági–társadalmi természetű jelenségek. Az ember társadalmi lény, de egészen alapvető események és minőségek, mint a

megszületés, maga az élés (a being értelemben vett life) és a meghalás, sőt a Weg zum Tode kívül van társadalmiságon. Legtöbbet nem a tudomány, hanem a művészetek tudnak mondani ezekről az életkérdésekről, a művészeteken belül is az irodalom, és azon belül is a lírai költészet.

Mit mond ezek egyikéről, másikáról Vas István? Pl. a szerelemről? Nézegetem Sumonyi Zoltán könyvében fiatalkori fényképeit. Mit mondjak, nem volt valami szép fiú, valószínűleg soha senki nem mondta rá, hogy jóképű. Kosztolányi férfiszépségét ő írta meg a *Nehéz szerelem*ben. Olimposzi istennek látta, azt írta, olyan szép volt, hogy zavarba jött, ha ránézett. Szegény Vas István a szépségével valószínűleg soha nem hozott zavarba senkit. Vannak férfiak, aki aztán öregkorukra mégis megszépülnek. Ő ezek közé sem tartozott. A „kezei fehérek, sápadtak, vértelenek, […] az asszonyos ujjak ellentétesek a fej ragyás-csillogó piros tömbjével, a fejjel, ami tán leginkább valami furcsa hal háromszögletű és kemény koponyájához hasonlít, de ez a fej is maga az ellentétesség összege, a húsos, vastag kövér-cimpájú orr, a vastag-nagy szemhéjak, […] a részletek különbözősége egyensúlyozódik ezen a férfin, aki […] mammutszerűen jár és tagjait a levegőben mégis szanaszét dobálja […].” Juhász Ferenc írta így le Vas Istvánt A teremtett világ előszavában, ami e mellett a leírás mellett alighanem máig a legszebb és legtöbb szeretettel írott tanulmány Vas Istvánról.

Vas szerelmi költészete mégis számosabb, színesebb és többoldalú, mint a gyönyörű Kosztolányié. Vasnál még szerelmi prózáról is beszélni lehet, hiszen az egész Nehéz szerelmet átjárja egy csodálatos lényhez, Nagy Etelhez fűződő szerelme. Aztán a szép, szőke Kutni Marika, és már közben és utána és véges-végig Szántó Piroska szerepel a sorokban és a sorok mögött, akibe első látásra beleszeretett, és aki, mint a romantikusok mondanák, egyszerre rabul ejtette. Én Piroskát már, mint idős hölgyet ismertem meg, aki számomra túl volt azon a koron, hogy mint nőt számba vegyem, és aki akkor persze még jóval fiatalabb volt, mint most én vagyok.

Idős nők? Vas István róluk is tudott írni – olyat, amilyet a magyar irodalomban, de talán még a világirodalomban sem írt senki:

De szépek vagytok tegnapi asszonyok!
Hamvadó szemetekben még néha felragyog
A régi büszkeség
[…]
S a szépségből, a tegnapiból, nem tudom, mi maradt,
De felsugárzik titkosan, mint földalatti nap.

(Óda a tegnapi asszonyokhoz)

A gyönyörű Kosztolányi vezérlő témája nem a szerelem volt, ami nyilván mindenfelől sugárzott feléje egész életében, hanem a halál. Ami már egészen fiatal korában ott feketéllett előtte, aztán egyre közelebb, sajnos nagyon hamar közel jött hozzá és bevonta magába. Szerette idézni Paul Claudel híres mondatát: „Valamint halála előtt az ember az volt, aki nem volt, halála után az, aki nincs többé: többé már nem az, aki nem volt." Ez a „volt és nem volt" izgatta Kosztolányit egész életében, írt is arról, hogy őt igazán csak a halál érdekelte. De a claudeli „après la mort" nem vallásos értelemben vett létező túlvilág volt számára, hanem másvilágnélküli rejtelem, s ebben csak Illyés merte őt követni modern költészetünkben. Kosztolányi költészetének ez volt legegyénibb, és merném még azt a hozzá egyébként nem illő szót is leírni: legforradalmibb vonása. Vas István verseiben a halál nem „après la mort", nem bekövetkező stádiumában verstárgy, hanem mint megelőző stádium, mint "avant la mort" tematizálódik nála. Hogyan nem szabad meghalni. Arctalan tömegemberkét nem szabad. Az „Egy embernek" a halálban is individuumnak kell maradnia, még ha valami tömeggyilkosság áldozata lesz is. Kabdebó Lóránttal folytatott egyik beszélgetésben mondja a *Branyiszkó* című versével kapcsolatban: „[…] a halált legalább lélekben valamilyen módon állva fogadjuk, […] ne véletlen baleset legyen a halálunk, ha már meg kell halni […]. Hát erre vonatkozik a versben, hogy foglaljuk el a saját Branyiszkónkat […] a vers jelentése az, hogy úgy haljunk meg, hogy foglaljuk el a halált, […] hogy foglaljuk el ezt az egyéni halálunkat. Amelyik ne kollektív baleset legyen, amelyikbe mi is beleestünk. […] "

Ezekről a mondatokról, és persze magát az említett verset olvasva eszünkbe jut Hans (Philippe) *A nagy utazás*ból, aki hátramarad, és golyószórójával fedezi a többieket, mert nem akar zsidó halállal meghalni. (Istenem, negyvenöt évvel ezelőtt Lukács György emelte ki nekem ezt a mondatot Semprun regényéből, miközben házvezetőnőjének szörnyű törökkávéját szürcsöltem. Alighanem kulcsmondat nemcsak a regényben, hanem Lukács életének és életművének megértéséhez is kulcs lehetne, ha végre alpári gyalázkodások helyett olvasnák is, figyelmesen.) Vas István verse merész, szép új gondolat a magyar halál-költészetben, ami azt hiszem számosabb, mint a szerelmi költészet. Vas megfogalmazott vele valamit, ami, mint minden igazán jó vers, nem egyszerűen közöl valami igazságot, hanem rádöbbent az igazságra.

Egyébként nem jellemzi Vas líráját a halálra-gondolás (épp elég része volt a közvetlen életveszélyben), ritkán érinti meg az öregedés és az elmúlás úgy, mint sok más költőt, aki negyven-ötvenéves kora körül kötelezőnek érzi a téma megverselését. Tulajdonképpen nincs öregkori

lírája sem a szó tematikai értelmében. De néha nagyon szép sorokat ír. Már-már Apollinaire *L'Adieu*-jét idézi, amelyet ő fordított le utolérhetetlenül („Letéptem ezt a hangaszálat / Már tudhatod az ősz halott," stb.) Vas így válaszol Apollinaire versére, ha akarjuk, így folytatja:

- Kettőnkön áll a vásár.
- Ha majd kettőnkön a sor.
-Találkozunk. –Találkozunk.
- Ha majd mi ketten nem leszünk.
- Ha majd mi ketten egy leszünk.

(Második párbeszéd két ismeretlen között)

*

(Az urbánus költő) Vannak ritkán megszólaló költők, akik évtizedek alatt is néhány vékonyka füzetre való adnak közre, ilyen volt Pilinszky János. Vas István a sokat írók közé tartozott. Percek alatt lefirkantott húsz sort, mire felért a harmadik emeletre készen volt fejében egy többszakaszos költemény. Ritkán feszegette az élet végső nagy kérdéseit, „konokul nem akarok lecsupaszodni a lényegig" – írta. Soha nem törekedett arra, hogy olyanfajta filozófus költő legyen, mint a búvármélységeket kutató Babits, vagy elkalandozzék távoli kultúrák tájaira, mint Weöres Sándor. Elég volt, ha a Pozsonyi út tájékán felnézett az égre, az is végtelennek tetszett. Arany idegenkedett Budapesttől, Gyulai munkája végeztével (pl. a Kálvin-téri színitanodából) a *szállására* ment a Sándor utcába, soha nem mondta azt, hogy *haza*. Adynak csak élete utolsó hónapjaiban lett állandó lakása. London már a XVI. században írók otthona volt. Pár száz év késéssel, a XX. század elejére Budapest is azzá vált. Kosztolányi ódát, imát, elégiát írt a város tájairól, az Üllői útról, a Logodi utcáról. Vas István bátran mondhatjuk a szót, szerelmes versekkel folytatta a sort, valósággal szerelmes verseket írt a városról. Kosztolányi már 1906-ban a *Budapest* című versében így fejezte ki magát "Imádott Pest", de ezért az imádatért senki nem nevezte még urbánus költőnek. Vas Istvánnál azonban mindenképpen megkerülhetetlen ez a szó.

Abban a kódolt értelmében sem megkerülhető, ami miatt semmilyen más nyelvre nem lehet lefordítani. „Urban poet"," „poèt urbain": nincs másodjelentésük. Vas István a másodjelentéssel indult a Nyugatban. Első kötetét 1932-ben Sárközi György recenzálta: „Aki ezeket a verseket írta, ember és költő a talpán. Személyéről is megtudunk egyet-mást lírájának indiszkrét volta folytán: hogy huszonkét éves, egykor jómódú szülők gyermeke, most hivatalnok Újpesten, havi fizetése 160 pengő, és

zsidó.” Az előítéleteket nem ismerő Babits, a liberális bíró fia, aki még a kiegyezés utáni rendes Magyarországon született és nőtt fel, a beküldött versekből az *Apámhoz* című versét választotta első közlésre a lapban.

Hanyatlik már a nap. Túl a felhők mögött
Még megragyogtatja két olajfa hegyét,
[…]
Saragossa – innen vándoroltunk továbbb
Pogromok tüzében mindig északabbra,
[…]
Elegáns világfi
Maszkod mögött az a régi zsidó hallgat,
Ki a spanyol vidék pernyés éjszakái
Alatt oly szelíden bámulta a holdat.
[…]
Látod apám, én is vér vagyok véredből
[…]

Proust arról ír, hogy a műalkotásokon, az épületeken, templomokon, katedrálisokon mindig rajta van, rajta marad azoknak a szeme, akik nézték őket. Ezen a versen is rajta van máig Babits szeme: Vas azonban valószínűleg nem sokat törődött evvel, az *Őszi rombolás* után (ami egy szerencsés sajtóhibának köszönheti címét, eredetileg ősi rombolás lett volna), a kötet után nem adta többé közre, nem vette föl az 1970-es összegyűjtött versek kötetébe sem. Gondolhatta, elég e megvallásból a költőileg tényleg szebben hangzó vers, a *Tanúság*:

[…]
mint zsidónak, örökrészem már századok óta
gúny és fojtott fájdalom […]

De nemcsak esztétikai szemmel válogatva hagyta ki az *Apámhoz* című verset a gyűjteményes kötetből, hanem utána is nyúlt a *Nehéz szerelem*ben, és már-már megtagadta. Irányvesztésnek nevezte. Hazug közösségvállalásnak, „amelynek sem lírai fedezete, sem folyamatossága nem volt. […] Kinek nem volnának gyönge pillanatai – tette hozzá –, amikor olyasmit gondol és érez, amit tulajdonképpen nem is gondol és nem is érez?” Persze nem a származásával, nem is a családjával való közösséget mondta fel a későbbi, az életregényben történő újra-elbeszéléssel, hanem avval a lírai ellágyulással, amely egy futó kávéházi beszélgetés pillanatában keletke-

zett benne apjával szemben. Mert akkor, 1932-ben már nem az apja, nem a családja, hanem Eti, Nagy Etel volt legfontosabb számára, annak volt folyamatossága, és annak lett folytatása is életében. Nem az apja, nem a szülői család, de nem is a Nyugat és nem Babits vagy az íróbarátok, írótársak, Radnóti, Zelk volt legnagyobb, egész lényét átható, egész életét átfogó hatással rá (nem is Szántó Piroska), hanem Nagy Etel. Tegyük még hozzá: nem is a szellemi és politikai baloldal, amit nagy igyekezettel kívánt hangsúlyozni az életregény 1970-es évek elején megjelent első részeiben.

„A társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról" címen 1938. május 29-én lépett hatályba az első zsidótörvény, amely korlátozta a kereskedelmi, pénzügyi és ipari vállalatoknál foglalkoztatott zsidók létszámát. Vas István július 13-án kikeresztelkedett, áttért a katolikus vallásra, és egyházi házasságot kötött Nagy Etellel. Mi volt ez? Menekülési kísérlet? A hatályba lépett törvény világosan leszögezte, hogy csak azokra nem vonatkozik, akik 1919 előtt keresztelkedtek ki. Nagy Etel életének legnagyobb élménye volt. Házassága nem érdekházasság volt, hanem örömházasság, a már akkor is nagybeteg Etivel. Menekülésre pedig nem sok alkalmat adott a keresztlevél. Kitették állásából, besorozták munkaszolgálatra. Életben maradását nem a katolikus áttérésnek, hanem véletlenek sorozatának és jótevők egész sorának köszönhette. Mimikri, szerepjátszás? Lehet azonosságot, azonosság-hitet, azonosság-tudatot cserélni? Itt elérkezünk arra a pontra, amin túl már tilos minden további kérdőmondat. Egyszer meghívtak a Múlt és Jövő egyik vitaestjére abból az alkalomból, hogy a folyóirat kitűnő emlékszámot állított össze a Nyugat 100. évfordulójára. Ott is szóba került a Nyugat sok-sok szerzőjének zsidó származása. Ott is megpróbáltam elmondani, amit itt is elmondok. A választott identitás szent. Komolyabb és szentebb, mint a születés. Tilos kétségbe vonni. A hová-születés és a minek-születés adottság, néha adomány. Az angol jól fejezi ezt ki a „take it for granted" szó-kapcsolattal. Vas István választását nem egyszeri okmány igazolja, hanem versek hitelesítik, a lélek legmélye. És persze és mindenekelőtt a nyelv.

Nem díszített téged szobrász, festő,
Nem kínálja szépségeit freskó,
Fal és lélek meztelen.
Magam vagyok, nem zavarnak.
Oldozz ki a zűrzavarnak
Hálójából, Istenem!

[…]

Te a Pásztor és Te vagy a Bárány,
Te vezess majd halálom óráján,
Szó és Tett és Mennyország!
Te békéje minden térnek,
Add, hogy vissza-visszatérjek
Mindörökké Tehozzád.

A *Béke-téri Krisztus*: ez egyike a legszebb magyar katolikus verseknek. (Hubay Miklóssal beszéltem nem régen, ő mondta, hogy felhívta a plébániát, tartanának engesztelő szentmisét Vas István tiszteletére.) De ha nem írta volna ezt a verset, ha nem keresztelkedett volna ki, ha nem vette volna feleségül a nem zsidó Nagy Etelt, ha egész életében nem írt volna más verset, csak azt a korai kettőt, az *Apámhoz*t és a *Tanúság*ot, akkor is magyar író lenne, és ezt akkor se lehetne kétségbe vonni.

De térjünk vissza a költői életúthoz. La Fontaine fordításaival kapcsolatban 1948-ban visszaemlékezett egy kis jelenetre. „Hárman ültünk tíz évvel ezelőtt egy kávéházban: Radnóti, Weöres Sándor és én. Weöres Sándor azt fejtegette, hogy kétféle költő van, az elfogadó és a lázadó; s míg ő az az alkat, amelyik a világot úgy veszi, amilyen, mi ketten, Radnóti és én, minden társadalmi rendben elégedetlenek lennénk. Emlékszem, menynyire meglepett az indulat – folytatja Vas –, amellyel Radnóti ellentmondott, és azt vitatta, hogy ő igenis „elfogadó" alkat, csak legyen elfogadható társadalom." És Vas István, kérdezhetjük? Radnóti Miklós nem érhette meg, hogy választás elé kerüljön, és a háború után rátaláljon esetleg – akár időlegesen – egy elfogadható társadalmi rendre. De Vas megérte. És ha nem sorolhatjuk is a nyíltan lázadó, határozottan és megnevezve mást akaró költők közé, nem tartozott az elutasítók közé sem. Nem írt elfogadó és hálaadó énekeket. Nem talált ünnepelni valót az új és újabb világokban. Megtartotta és nem rejtette véka alá fenntartásait: az Egy ember, az individuum nevében.

Ha milliók lépése dobban is,
Nem tűröm el, hogy zárt rendbe tereljen,
[…]

*

(Kérdező idő) 1945-ben Szántó Piroskával együtt csatlakozott a Magyar Kommunista Párthoz, de már 1947-ben megtámadta a Szabad Nép, Lukács György rosszallását fejezte ki verseinek pesszimizmusa miatt, 1949-ben meghurcolták és megszégyenítették az Írószövetség pártszervezetében. Nyolc évig nem jelent meg verseskötete. Az 1960-as

évek elejétől kezdve aztán a híres-hírhedt „ három T”-ből végig az első „T”, a támogatottak körébe tartozott. Sőt, Aczél György belső köréhez. Ismeretségük régi keletű volt, Sumonyi Zoltán beszéli el könyvében: Aczél a szó szoros értelmében megmentette Vas István és Szántó Piroska életét a nyilas időkben. Barátok lettek, s ezért a barátságért később nagyon rossz pontot kapott Vas István, egy életre szóló, sőt utóéletre szóló rossz pontot, azoktól, akik akkor is és azóta is a bibliai Gonosz megtestesülését látták és látják Aczél Györgyben, a Sátánt, akinél Kádár János csak annyival volt jobb, hogy ő legalább nem volt zsidó.

*

(A líra hangváltása) Kertész Imre egy interjúban Sartre-t idézi arról, hogy mindenki a saját nyelvén beszél, de mindenki a más nyelvén ír. Vas István a verseiben – legalábbis úgy érezzük, hiszen az írói szándékról nem tudunk bizonyosat állítani – sok mindent elkövet annak érdekében, hogy ezt a távolságot a beszélt nyelv lazább és individuálisabb pozíciója és a versíró nyelv mindig több poétikatörténeti konszenzussal kialakult szólamai között a lehető legrövidebbre vonja. Ez a távolság az egyéni beszédstílus, beszédszokás és az írásnyelvre fordított szöveg között a prózában kisebb, mint a lírai költészetben. Rakovszky Zsuzsa arról beszélt egyszer, hogy a versei kevésbé szubjektívek, mint a regényei. Vas István nagyszerű – ma már a költészeténél többet olvasott – prózája, életregényei, dokumentumai és a versei között inkább csak metrikumbeli, ritmikai különbség van, mint szókincsbeli. Ritkán emelkedettebb a vershangja, mint a prózahangja, de előfordul, hogy igazodik a hagyományos versolvasói elvárásokhoz, és nemcsak a klasszikus mértékekkel és a nyugatosoktól eltanult mesteri rímekkel hangolja dallamosabbra verseit, hanem a szóválasztásokat és az egész dikciót magasabbra hangszereli. Poétikatörténetileg nézve azok a versei hatottak a későbbi nemzedékekre, azok vitték előbbre a 20-századi magyar lírát (pl. a Várady Szabolcs-féle költészet irányába), amelyek az említett két pólus közötti távolság rövidítését hajtották sikeresen végre. A hétköznapiság, az alkalmi költészet, a líraiatlan líra versei. Az átlagos olvasóközönség, ha egyáltalán emlékszik még Vas István nevére, tehát ennek a közönségnek a jobb és műveltebb része mégis inkább az emelkedettebb, hogy úgy mondjam „szebb” verseit szereti jobban. Ha őszinte akarok lenni én is, ha a szívemre hallgatok és nem irodalomtörténeti folyamatokra, nem kialakulásokra figyelek, én is. Mint kimenő félben lévő „öreg tanár” talán már megengedhetem magamnak az efféle tudathasadást.

Olyan versekre gondolok, mint az *Egy régi dal visszhangja*, az *Etruszk szarkofág*, az *Óda a tegnapi asszonyokhoz*, *Teréz körúti elégia*, *Ima a Szent Péter templomban*, *Az Internacionálé a Signoria téren* és persze a *Ballada és ellenballada az ifjúságról* című egész ciklus, amelyet Hubay Miklósnak írt az *Egy szerelem három éjszakájá*hoz.

Nagyon erős a romantika idején kialakult hagyomány tartókötele, hogy mi a vers és mi a költészet. Már kétszáz éve egyik nemzedék a másik után nő fel ennek a verstudásnak ízlés-meghatározó vonzásában. Ezen Ady bűvösen hangzó nagyzenekari szimbolizmusa éppúgy nem tudott változtatni, mint Babits tudatfolyamot kutató búvárszemüvege és Kosztolányi világos pasztellszíneibe bele-belecsepegtetett szentimentalizmusának gyönyörűségei. A második nemzedékből voltak, akik fölötte álltak minden mély-költészettani változtatás igényének. József Attila Betlehemi királyokját egy életen át megkönnyezem, valahányszor elolvasom, vagy meghallom, a harmadik nemzedékben pedig Weöres Sándor az ódon mítoszok és a barokk csembaló hangján egyaránt fogalmilag nehezen megmagyarázható remekműveket hozott létre. A száztíz éves Illyésről jövőre, Szabó Lőrincről még idén illenék ülésszakot rendezni, most száztíz éves. (Ha nem magyar költőknek, hanem kaukázusi hegyi pásztoroknak születtek volna még élhetnének ők is.)

Tudom, istenkáromlás, amit most mondok. De az új költészet nem Ady Endrével kezdődött, nem a nagy nyugatosokkal, nem is Illyéssel és Szabó Lőrinccel, hanem Tandori Dezsővel és nemzedéktársaival. Engedtessék meg, az én nemzedékemmel kezdődött s a nálunk valamivel fiatalabbakkal. A cezúra valahol az 1960-as évek második felében húzódik. Addig uralkodik az a verslátvány- és vershallás-ízlés, amely Szent Kölcseyvel, Szent Vörösmartyval kezdődött, Szent Petőfivel és Szent Arany Jánossal folytatódott, mert igenis szentek voltak, a magyar nyelv, a magyar kultúra szentjei, köröttük sok mára szégyenszemre elfeledett aprószenttel együtt. Ez, ami most van, ez a mai költészet, mai irodalom, ez valami tényleg más, nem jobb és nem igazabb, nem is megtagadása semminek, mint ahogy a Déli-sark felfedezése nem volt megtagadása az Északi-sarkénak. Mint ahogy, ha majd egyszer, ha megtörténik, nem fog ellentétbe kerülni a Góbi sivatag termővé tétele a Kalahári sivatagéval. De látnunk és hallanunk kell, hogy Kosztolányi játékos derűje és nagy katartikus versei egyaránt közelebb állnak még Kisfaludy Sándorhoz is, mint Tandori Dezsőhöz, Orbán Ottóhoz vagy Petri Györgyhöz és Oravecz Imréhez. Nem tehetségről, nem költői nagyságról, nem hatni tudásról, nem történeti szerepről van itt szó, hanem színekről, hangokról, harmóniaérzésről, és persze szótárról, szókincsről, nyelvi rétegekről. Képességeink

közül még aránylag a tudatunk a legrugalmasabb, az sem nagyon rugalmas, nehezen értünk meg és fogadunk el új gondolatokat, még nehezebben egész gondolatmeneteket. De a látásunk és hallásunk egyenesen konzervatív. Siralmasan konzervatív. Hogyan telik meg a koncertterem egy Schubert esten, és hogyan egy Ligeti vagy Kurtág bemutatón. Olyan ez, mint amikor egy századok óta kipróbált és megszokott szövésminta színharmóniája után egy egészen másfajta színharmónia szerint készült szövedék gördül le a szövőszékről. Nem melegebb, nem hidegebb, nem vékonyabb, nem vastagabb, csak más.

A sok és sokféle ellentétek keresztezési pontjai közül, amelyek jellemezték Vas István személyét, pályáját, életútját, az egyik legkülönösebb „oppositus" az volt, hogy kései kritikái, irodalomtanulmányai barátságtalanul fogadták ezt az új, más hangú, más színű művészetet. Amelynek akkor már elfogadottságának pozíciójából következően is nemzedékéből éppen ő lehetett volna leghatékonyabb támogatója. Hiszen éppen ebben a más színben és ebben a – hogy úgy mondjam – antilírai hangban némiképp előfutáruk volt. Költészetének poétikatörténeti értéke nem kis részben ebben rejlik. Az első komor szemöldök ráncolások után mégis évekbe telt, amíg megbarátkozott velük. De megbarátkozott. Ők is vele. Tandori Dezső így írt róla: „Az értelem költője, mondjuk gyakran, s ezt nem bontjuk ki kellően. Vas István avval a reménnyel (vagy avval a reménytelenséggel) az értelem mívese (a tündöklő színes formákban, az indulatokig is nyers, de az árnyalatokig differenciált érzelmek színképvilágában), tehát azzal a reménnyel (»„beborult«?), hogy a dolgokat meg lehet érteni, úgy méghozzá, ahogyan az egyén helyesnek, pontosnak látja őket […] És a visszafogottság mekkora tűz. Milyen lendülete van a józanságnak; nem igazibb-e, mint a … Nem, ne legyen a dolgoknak éle."

2010

Megjelent: Kenyeres Zoltán: Harmadik csengetés
Savaria University Press, 2018